

Ochranné zbarvení

Honza Šípek, KDT

Barwy ochronne, Krzysztof Zanussi, 1977

Uvedu snem, který se mi zdál po filmu:

Jsem na zahradě, kde malý kluk střílí ze vzduchovky na mourovatou kočku. Jsem blíž kočce a proto vidím, že bročky nemají na tu vzdálenost sílu kočce ublížit. „To děláš úplně špatně,“ říkám klukovi a trochu učitel-sky mu ukazuju, jak se musí s kočkou zatočit. Řežu do ní hlava nehlava, až jsou z kočky krvavé kousky. Pak vidím to dílo zkázy, uvědomím si, co jsem udělal, jsem v šoku sám ze sebe, nevím, co mám dělat, složím se do trávy a brečím. Po probuzení si s ulehčením uvědomuji, že se mi do snu zamotal film. Ale úleva to je jen klamná.

Zatímco v *Iluminaci* se Krzysztof Zanussi zabývá hledáním smyslu života v metafyzice intelektuálního prostoru, o tři čtyři roky později v *Ochranném zbarvení*, zásadním díle polského kina morálního neklidu, už v tomto prostoru zkoumá spíše praktické záležitosti přežití a klade si otázku, zda je toto přežívání možné zvládnout se ctí a původní morálkou.

Těžko si představit nudnější děj a nudnější prostředí. Intelektuální debaty o morálce mezi vysokoškolským docentem a asistentem, navíc v prostředí letního soustředění kdesi v přírodě, v jakýchsi polských Poněšicích. Přesto Zanussi dokáže vybudovat film dramatický, který člověkem zahýbe.

Zanussi – původním povoláním vědec – akademické prostředí dobře zná a dost ostře popisuje desiluzi z jeho soudobé impotence. Situace mladého učitele, který přichází do zaběhnutého soukolí vysokoškolského provozu, a doufá, že si uchová svou původní čistotu a bude se moct chovat čestně a „rovně“, jakoby nám byla důvěrně známa. Stejně jako tušíme, že ho ono soukolí časem semele – zvláště v komunistické zemi kolem roku 1970 – a srovná si mladíka podle svého. Ve filmu je-

nom napjatě sledujeme, jak se to stane. Platí-li: „čistému čisté,“ musí mít tohle křivení nějaký kořen. Už v expoziční scéně, kdy hlavní hrdina, doktorand Jarosław, laškuje s britskou stážistkou Nelly, lehounce zatne drápek moci, když zmíní svoji pozici asistenta a naznačí, že na jeho přízni mohou záviset její studijní výsledky. Hned poté navrhuje blahokslonnou toleranci – a de facto porušení pravidel – při přijetí práce, která byla podána o den později.

Ale studentská konference, přednášení referátů, rebelie studentů, příjezd papaláše proděkana, náznak milostného vztahu, vlastně všechno, co se ve filmu „dėje“ (ve smyslu „děj“), jako by bylo jenom šelstem na pozadí, kulisami, z nichž vystoupí jenom to nejintenzivnější a i to jen tak jakoby z dálky. To hlavní, co se odehrává, je dialog a později spor mezi Jarosławem a jeho starším a mocnějším kolegou, docentem Jakubem. Nemůžu se zbavit pocitu, že se tyto rozpravy odehrávají v nějakém jiném časoprostoru, možná jakoby v hlavě, dokonce je možné, že obě postavy jsou protichůdné stránky osobnosti jednoho člověka. Film k tomu nedává žádný gramatický klíč, staví se realisticky. Jedině snad, že se tyto rozhovory odehrávají vždy „stranou“ a jsou snímány ruční kamerou s širokoúhlým objektivem, což samo o sobě vzbuzuje jistý neklid (ale zůstává to v rovině podprahového prostředku, který na sebe nestrhává pozornost). Upozaděnost a kulisovitost všeho ostatního buduje pocit, že právě tyto dialogy jsou pro Jarosława přelomové a znamenají důležitý zlom v jeho životě. Pocit jejich odpozorovanosti je – i přes to, že jsou jasným „teoretickým“ sporem dvou morálek – tak silný, že si člověk říká, že je autor filmu (a současně jeho scénárista) musel prožít na vlastní kůži. Wikipedia tvrdí (více nevím), že Zanussi sám byl veden jako spolupracovník polské obdoby StB, on sám přiznává, že se s jejími oficíry několikrát sešel, popírá však, že by komukoliv uškodil či dokonce donášel a tamější ústav paměti národa jeho slova potvrzuje. Lhostejno, jestli se setkání odehrávala před filme nebo po něm, stejně jako bychom něco z těchto dialogů slyšeli z úst Jakuba.

Jakub je profesionální manipulátor, lhář, cynik a sobec, pokrytec, šedá eminence, znalá technik moci, (k čemuž se cynicky přiznává), vyznač „morálky přirozeného výběru“, v níž pravda je toho, kdo vítězí, a vítězí ten, kdo je silnější. Zdroj tohoto poučení vidí v přírodě, jejímž je chladně trpělivým pozorovatelem – přírodní metafory jsou nám neustále bokem předkládány v podobě zardoušených ptáků a jiné zvířeny. Současně se mu daří úspěšně se držet ve strukturách moci, které vyu-

žívá ke svým (sobeckým, ale přiznaně sobeckým) cílům a k tomu, aby „měl klid“. A zbývá mu čas na to, aby si „z nudy“ hrál, například s Jarosławem.

Jarosław je idealista (zdráhám se napsat „naivní“, protože je přeci hlavním hrdinou a s ním se identifikujeme), věří ve spravedlnost a čestnost, je čerstvý, neopotřebovaný, snaží se pomáhat studentům. S Jakubem diskutuje zprvu překvapeně, později s téměř až fascinovaností, ale taky vyzývavostí.

Jakub k němu zaujímá postoj až otcovský, uvádí ho do technik manipulace akademickým prostředím a při tom ho ještě stačí obratně vmanipulovávat do různých pozic (nejprve k tomu, aby přijal výlučnou zodpovědnost za skupinové rozhodnutí, podruhé k tomu, aby se stal sekretářem komise a přednesl tak její výsledek (se kterým bude muset nesouhlasit), v opilosti se ještě Jarosława pokusí přimět k tomu, aby obvinil rektora z opsání jeho disertace atd). A k tomu všemu se svým distancem pozorovatele (s atributem věčně přítomného fotoaparátu s nápadně dlouhým šmírovacím teleobjektivem) stihne Jarosława usvědčovat z nedůslednosti a polovičatosti. A nějak má i pravdu. Studenti, kteří jsou zde aktivními hybateli skutečné revoluce (a evidentně zastupují dobový celospolečenský kvas) a kterým se ještě na začátku filmu snaží Jarosław naslouchat, jsou pro mladého asistenta vlastně postupně méně důležitější, než zajímavý d'ábel Jakub. Nemá dost odvahy jít hlavou proti zdi (aspoň tak to Jakub glosuje), zastává se vzpurného studenta, aby pak asistoval u jeho zatčení milicí. Přesto někdy odvahu prokáže, jindy Jakobovi naivně naletí přímo do pastí, postupně se jejich rozporuplný vztah prohlubuje (Jakubovou šikovností), aby eskaloval v závěru filmu – přes rozzlobené tykání (kterému Jakub neoponuje, přátelství – kde ovšem bude mít navrch – chce) přechází až do závěrečné rvačky, která je katarzním místem filmu.

Dramatická situace je postavená tak, že se ani vyhrát nedá: na to, aby člověk něco změnil, se musí stát součástí systému, čímž se ovšem sám korumpuje a vzdaluje sobě. Jarosław – i když veden nejčistšími úmysly a stále se držíc svých zásad – se nenápadně sám stane chapdlem moci (dohlížejíc na zatčení studenta Konráda) a stává se osamoceným, protože dost naplno není členem ani jednoho tábora. Takle bezvýchodnost koneckonců není obžalobou žádného konkrétního charakteru (Zanussi si dává dost práce s tím, aby morální pozice obou hlavních aktérů vybalancoval a nepřikláněl se okatě k žádné straně),

jako spíš celého systému, který změnu neumožní. Cestou se stihne ještě velmi zostra popsat dobové akademické prostředí, evidentní je, že o vzdělání nebo dokonce vědu jde až v posledním místě, konflikty se řeší skrytě, mocensky a zákulisně, zatímco se jejich aktéři falešně dojmají na bezzubým „kulturním vystoupením“.

Zanussi ale jasně říká, že takhle věci nejsou postavené všude. Celý konflikt relativizuje „pohled zvenčí“. Tím je stážistka Nelly, příšedší z Anglie, která celému sporu nerozumí – ve svobodném světě se přeci takové složitosti neodehrávají, lidé nemusí používat *doublethink*. Skrze potenciálně milenecký vztah dokonce představuje možnou záchranu Jarosławovy čistoty, když odmítá věci vnímat tak „složitě“ (a kočce, která předtím zabila ptáčka, přiváže zvoneček, aby ptáky plašila a nebyla nebezpečná). Jarosław je v té chvíli už ale dostatečně pohlcen jak rozplétáním oněch „složitostí“ (včetně Jakubovy léčky) a jejich zkoumání upřednostní před Nelly, která mu logicky dává košem. Pokud by publikum ještě bylo na pochybách, zda *na západě je líp*, předvádí mu Zanussi koupajícího se Itala, který se jako jediný ostrým docentem nenechá vyhnat z řeky a kráčí nahý k záři podvečerního slunce. Jakub nakonec kočce zvoneček odváže, když jde Jarosławovi v noci ukázat „neuvěřitelný přírodní úkaz“. Navnazení jeho trpělivým sledováním přírody skutečně na chvíli uvěříme, že uvidíme třeba čápa černého, jak za rozbřesku vyvádí mláďata. Ve skutečnosti na nás čeká soulož Nelly s kýmsi a definitivní potvrzení Jakubovy cyničnosti. To už je moc a doktorand se na svého staršího kolegu vrhne.

Ve fyzické blízkosti obou mužů, udýchaných po společné bitce, v jejich vzájemném přiznání a zrelativizování jejich filosofí („Přece jen z tebe to zvíře vylezlo“ – „Kdyby vylezlo, tak bys už nežil“ – „Kdo ví, možná by to pro mě bylo lepší“) je cítit počátek jejich budoucího podivného přátelství.

Film je skvělou studií procesu i vztahu, jakými asi musela v komunistických dobách (nejen v Polsku) procházet spousta lidí. V dnešní černobílosti „estébák vs. disident“ se nám tahle jemnozrnnost ztrácí a s ní i představa toho, jak složité vztahy se v té době mohly odehrávat.